

**Світлана Миколаївна Панченко,**

кандидат психологічних наук, доцент, перший проректор Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

## **ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОРΟΣЛОЇ ЛЮДИНИ ЯК СУБ'ЄКТА НАВЧАННЯ**

*У статті подано дослідження психологічних особливостей дорослої людини як суб'єкта навчання, розкрито поняття “доросла людина”, визначено підходи до виявлення характеристик дорослого учня, обґрунтовано вимоги до ефективності процесу навчання дорослих.*

**Ключові слова:** доросла людина, освіта дорослих, суб'єкт навчання, особливості дорослого учня.

**Постановка проблеми у загальному вигляді.** Сучасна доросла людина живе в інформаційному суспільстві, суспільстві глобальної компетентності, в якому очевидними є виклики щодо її безперервного професійного й особистісного зростання, особистісної активності та ефективного самоздійснення у мінливих умовах життя. Визнано той факт, що обсяг знань, який породжується у світовому співтоваристві, подвоюється кожні два-три роки. Це загострює проблему невідповідності знань і вмінь економічно активного дорослого населення потребам ринку праці, робить особливо актуальними питання підвищення якості безперервної освіти, розширення меж традиційної системи освіти дорослих, надання їй більшої відкритості, доступності та гнучкості, розкриття особистості в процесі навчання з урахуванням її вікових, психологічних і соціальних особливостей.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор.** Ґрунтовний матеріал різноманітних аспектів освіти дорослих і безперервної освіти відображено у працях вітчизняних та російських учених С. П. Архипової, В. Е. Богачової, С. У. Гончаренка, М. Т. Громкової, Т. М. Десятова, І. А. Зязюна, С. В. Зінченко,

Є. І. Ісаєва, І. А. Колесникової, Н. Г. Ничкало, О. І. Огієнко, В. В. Олійника, І. В. Фольварочного, О. М. Фучили та ін. Під час аналізу наукових джерел ми опирались на розуміння поняття “освіта дорослих” як комплексу безперервних процесів навчання – як формального, так і всього спектру його неформальних форм та видів, за допомогою яких дорослі люди розвивають свої здібності, збагачуються знаннями, удосконалюють професійні кваліфікації або застосовують їх у новому напрямку. У своєму дослідженні ми беремо до уваги основні постулати безперервної освіти (навчитися пізнавати, навчитися робити, навчитися жити), сформульовані Міжнародною комісією ЮНЕСКО, та запропоновану спеціальну термінологію, що відображає різні ступені організованості освітніх послуг: формальна, неформальна й інформальна освіта.

Слід зауважити, що відмінності дорослих учнів від учнів-дітей поступово усвідомлювалися наукою. Аналіз наукових розвідок стосовно навчання дорослих людей зумовив наше звернення до андрагогічної моделі організації навчання, у межах якої доросла людина, яка навчається, несе відповідальність за визначення галузі навчання, вибір методів, планування термінів, а також за оцінку результатів. Вона виступає як основна “рушійна сила” навчання, у той час як викладач відіграє роль координатора процесу, який створює нові методи і можливості. Андрагогічний підхід, що спонукає до врахування особливостей дорослої людини як суб’єкта навчання, висвітлено у роботах С. П. Архипової [1; 2], Н. О. Вербицької [4], М. Т. Громкової [5], С. І. Змеєва [6], І. А. Колесникової, О. Є. Марона, О. П. Тонконової [8], М. Ноулза [13] та ін.

Проте, проблемі визначення характеристик дорослого учня як суб’єкта навчання не приділялося належної уваги. З огляду на це, **метою статті** є дослідження психологічних особливостей дорослої людини як суб’єкта навчання.

### **Виклад основного матеріалу дослідження.**

Сьогодні не існує єдиної точки зору на те, яку людину слід вважати дорослою. Як зазначає С. І. Змеєв, “... в теорії і практиці навчання досі точаться дебати навколо визначення дорослої людини із соціологічної, психологічної,

педагогічної точок зору. Це пояснюється тим, що залежно від розуміння самого суб'єкта процесу навчання будується і теорія навчання, і його організація” [6, с. 78].

Саме загальне визначення дорослої людини було дано фахівцями UNESCO: “Дорослий – будь-яка людина, визнана такою у тому суспільстві, до якого вона належить”. У нашому суспільстві ми називаємо дорослою людину, яка досягла фізіологічної, психічної та соціальної зрілості, має певний життєвий досвід, сформований високий (і постійно зростаючий) рівень самосвідомості, яка виконує ролі, традиційно закріплені суспільством за дорослими людьми, та бере на себе повну відповідальність за своє життя і поведінку.

Дослідження психології дорослого у предметній сфері сучасної психологічної науки надають підстави стверджувати, що дорослість є одним з найтриваліших, однак, найменш вивчених періодів онтогенезу, що настає після юності і характеризується високим ступенем зрілості та самостійності особистості в умовах її повноцінної реалізації в суспільстві. Дорослою можна вважати будь-яку людину, яка в житті поводить усвідомлено і відповідально, займається певною справою. Доросла людина має відносно сформовані фізіологічні та психічні функції, зокрема емоційно-вольової сфери.

Доросла людина відрізняється достатньо високим рівнем самосвідомості: вона усвідомлює себе більш самостійною, самокерованою, незалежною в матеріальному (економічному), юридичному, моральному і психологічному сенсі особистістю. О. І. Огієнко підкреслює, що дорослість – це період, який не лише є “суттєвим для індивідуального розвитку людини, а й впливає на розвиток суспільства” [7, с. 90].

Отже, у науці дослідження психіки дорослої людини пов'язано з поняттям віку (хронологічного, біологічного, соціального, інтелектуального, психологічного), основними характеристиками його структури (соціальна ситуація розвитку, провідна діяльність, психологічні новоутворення) і рівнем сформованості (зрілості) людини.

Звернемо увагу на розвиток таких психологічних особливостей дорослої людини як інтелектуальні здібності, мотивація до навчання, когнітивний стиль навчання. Вченими зазначається, що у дорослих людей з віком багато функцій організму поступово слабшають (знижуються зір та слух, погіршуються пам'ять і мислення, виникають труднощі зі сприйняттям нової інформації), але самі здібності до навчання у дорослих людей (від 20 до 60 років) суттєво не змінюються. При цьому у людей, зайнятих розумовою працею, вони зберігаються значно довше. Як правило, вікове зниження здатності до навчання пов'язано із загальним станом здоров'я й енергетикою людини, зменшенням об'єктивної та суб'єктивної потреби в нових знаннях, зниженням можливостей для застосування їх на практиці.

Динаміка інтелектуальних функцій виглядає таким чином: 18–25 років – високий рівень розвитку пам'яті та мислення, низький – уваги; 26–29 років – низький рівень розвитку пам'яті і мислення, високий – уваги; 30–33 роки – високий рівень розвитку всіх функцій; з 34–35 років відбувається спад рівня розвитку всіх функцій.

Слід урахувати, що до 35 років відбувається становлення цілісності функціональної основи інтелектуальної діяльності людини; у період між 26 та 35 роками підвищується інтегрованість міжфункціональних систем, а в період між 35 і 46 роками під впливом посилення жорсткості зв'язків між функціями та їх показниками відбувається зниження можливостей новоутворень. Це створює протиріччя, яке виражається в тому, що зберігається висока інтелектуальна активність і продуктивність у звичних умовах професійної роботи та разом з тим виникають серйозні труднощі в опануванні нових видів діяльності.

У період дорослості за різних форм творчої активності інтелектуальна діяльність досягає найвищого рівня розвитку. Середній рівень творчої активності для багатьох спеціальностей припадає на 35–39 років, а творчі здібності у математиці, фізиці, хімії сягають свого піку в 30–34 роки. Видатні відкриття в багатьох сферах науки здійснюють особи віком близько 40 років.

Найсприятливішими для наукової творчості є період, який охоплює 30–34, а також 47–57. У період після 40 років людина активно розширює свої знання, оцінює події та інформацію в широкому контексті. Попри зниження швидкості і точності оброблення інформації, що є наслідком біологічних змін, здатність використовувати інформацію залишається на високому рівні, хоча когнітивні процеси у людини зрілого віку відбуваються повільніше, ніж у молодій, ефективність її мислення є вищою [10].

У якості чинників, від яких залежить інтенсивність старіння інтелектуальних функцій людини, учені найчастіше називають обдарованість (внутрішній чинник) та освіту (зовнішній чинник). Тому якісна безперервна освіта дорослих (підготовка, перепідготовка і постійне підвищення кваліфікації працівників) є важливою умовою не лише професійного, а й інтелектуального розвитку людини. У цьому контексті доречно згадати продуктивні ідеї про відношення, у якому перебувають процеси навчання та розвитку. Ці процеси не можуть існувати поодиноко, однак при цьому кожен з них залишається самостійним, і між ними завжди існує напруження. Однак, у будь-якій педагогічній системі учень залишається суб'єктом (творцем, “автором”) власного розвитку та власної діяльності.

У психологічній літературі “розуміння суб'єкта пов'язують із наділенням людського індивіда якостями бути активним, самостійним, здібним, вмілим у здійсненні специфічно людських форм життєдіяльності, передусім, предметно-практичної діяльності... Стати суб'єктом певної діяльності означає засвоїти цю діяльність, опанувати її, бути здатним до її здійснення і творчого перетворення” [11, с. 250].

Тісний зв'язок освіти дорослої людини з її практичними життєвими потребами спонукає дорослого займати активну позицію суб'єкта навчання, де “суб'єкт” тлумачиться як носій предметно-практичної діяльності та пізнання, “активний діяч”, джерело свідомої, цілеспрямованої активності [8, с. 41].

На різних етапах дорослості змінюється ставлення до навчання, але залежність цього ставлення від провідного виду діяльності зберігається. Саме

професійна діяльність формує пізнавальні інтереси і запити, цілі та мотиви, потреби дорослого в знаннях і навичках. Процес підвищення професійної майстерності, удосконалення навичок ніколи не завершується, тому його можна подати у вигляді нескінченної спіралі розвитку компетентності (рисунок 1).

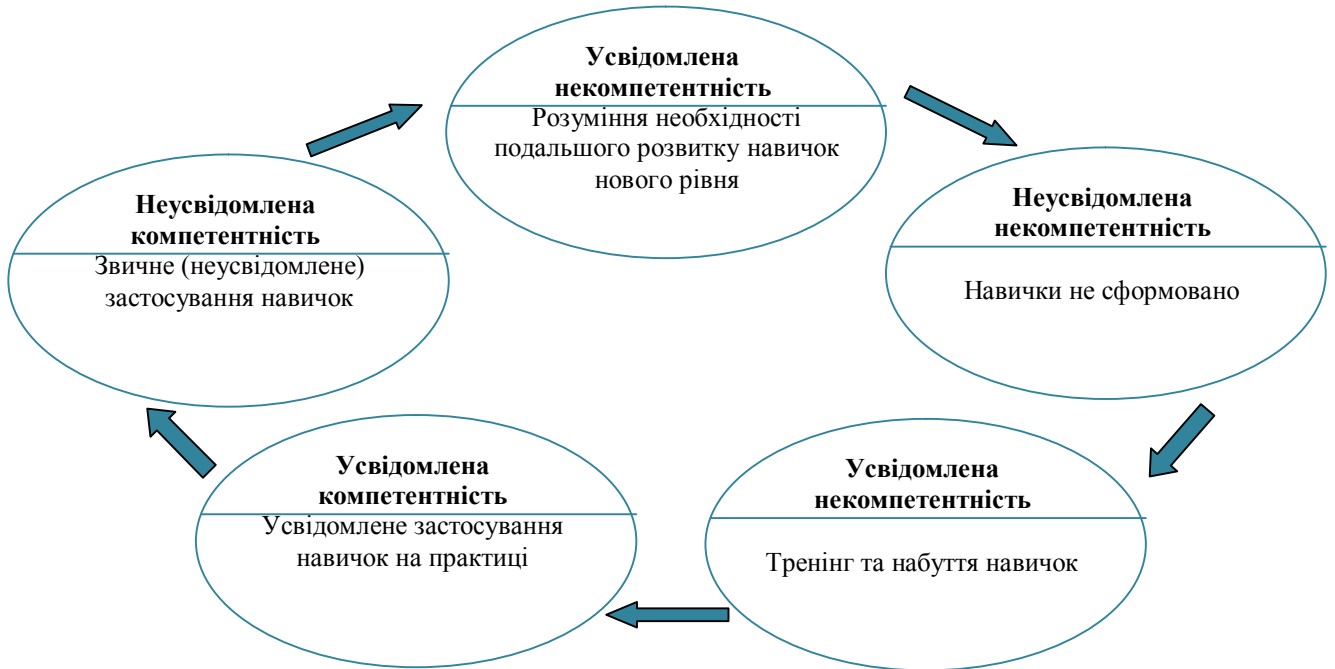


Рисунок 1 – Спіраль розвитку компетентностей

У дослідженні С. Є. Чіркиної виокремлено групи мотивів навчальної діяльності дорослих: пізнавальні, професійні, творчі досягнення, широкі соціальні мотиви з альтруїстичною спрямованістю, соціальні мотиви особистого характеру [12].

Якщо людина приймає рішення про продовження освіти, то в неї з'являється потужне джерело поглиблення та вдосконалення позитивного ставлення до освіти. Позитивний мотив, у свою чергу, впливає на життєву позицію особистості, програму її діяльності і перспективні плани, стає невід'ємною частиною складного процесу самовдосконалення психіки людини. Метою навчання дорослих може стати не лише поповнення наявного рівня теоретичних знань професійного спрямування, але й інші додаткові освітні потреби.

Серед сучасних компетентностей дорослої людини важливе місце посідає психологічна компетентність. Не докладаючи ніяких зусиль для формування

власної психологічної компетентності, доросла людина сьогодні не може досягти життєвого успіху. Йдеться не стільки про засвоєння сучасних психологічних знань, скільки про розвиток умінь та здатностей адекватно оцінювати власні здібності та можливості, рівень домагань і психологічні особливості; вибирати найефективніший варіант поведінки в тій чи іншій ситуації; регулювати власні емоційні стани, долати критичні життєві ситуації. У широкому плані психологічна компетентність охоплює здатність знаходити потрібну інформацію, аналізувати та впроваджувати її у практику саморозвитку та самоздійснення. Таку компетентність людина може сформувати методом проб і помилок, шляхом самоосвіти – роботою на випередження, поєднанням власного життєвого досвіду переживання різноманітних життєвих ситуацій, у тому числі й критичних, з теоретичними узагальненнями та практичними рекомендаціями психологів-дослідників і шляхом отримання спеціально організованої неформальної (додаткової) психологічної освіти [3]. Фахівці в галузі аналізу стимулів та мотивів освіти дорослих звертають увагу на необхідність усвідомлення людиною декількох груп суперечностей: між потрібним рівнем знань для цієї спеціальності і реальним рівнем знань людини; між реальним рівнем знань та рівнем знань, необхідним для освоєння соціальних умов діяльності, соціальних відносин, соціально схвалюваних норм поведінки; між прагненням глибше розібратися в собі і недостатньо розвиненим механізмом рефлексивного контролю, недостатнім знанням самого себе; між рівнем знань людини та новими проблемними пізнавальними завданнями, які висуваються не лише потребами практики, але й самою людиною (завдання самовиховання, самоздійснення, самопрограмування психіки в цілому).

Серед психологічних особливостей дорослих людей, які є передумовами успішного навчання, А. Роджерс визначив: потенціал до навчання; актуальність предмету навчання для людини і відсутність загроз особистості людини (його “Я”), навчання дією, при збереженні відкритості досвіду активне залучення до

навчання особистості, що в результаті викликає зміни в самоорганізації тощо [14].

Видатний андрагог М. Ноулз виокремлює шість особливостей, які він вважає характерними для дорослого учня: “*потреба знати*” [13, с. 57] (тобто дорослий, перед тим як приступити до навчання, потребує знати, для чого йому це потрібно); *самосвідомість* (спочатку це уявлення про себе як залежну істоту, потім – як самоспрямовану особистість); *досвід* (багате джерело навчання); “*готовність до навчання*” [13, с. 60] (зв’язок із соціальними завданнями, які постають перед людиною у процесі її розвитку); “*орієнтація у навчанні*” [13, с. 61] (прагнення до негайного застосування отриманих знань). Найбагатшим джерелом навчання андрагог вважає самих дорослих, оскільки вони мають ту основу, на якій може будуватися майбутній процес навчання. У зв’язку з цим М. Ноулз особливо наголошував на необхідності використання досвіду учнів, оскільки дорослі, за його словами, “ототожнюють себе з досвідом, який вони мають”. Учений стверджує, що доросла людина, на відміну від дитини, має не предметно-орієнтований, а практично-орієнтований підхід до навчання. Це означає, що дорослі зацікавлені “щось вивчати лише до тієї міри, до якої, на їхню думку, це допоможе їм у виконанні завдань чи вирішенні проблем, що постають перед ними у реальному житті” [13, с. 61].

С. І. Змєєв при організації навчання радить ураховувати такі особливості дорослих людей: наявність життєвого досвіду – важливого джерела навчання; усвідомлене ставлення до процесу навчання, готовність до вивчення тих речей, які потрібно знати та вміти робити для того, щоб ефективно справлятися з реальними життєвими ситуаціями; внутрішня мотивація до навчання, що визначається такими внутрішніми чинниками, як бажання збільшити задоволення від роботи, підвищити власну самооцінку, якість життя тощо; активна участь у навчанні, привнесення в навчальні ситуації власного досвіду і своїх життєвих цінностей, співвіднесення навчальної ситуації зі своїми цілями та завданнями; практично-орієнтований підхід до навчання, прагнення до застосування отриманих знань, умінь і навичок для покращання своєї



діяльності; вплив на процес навчання професійних, соціальних, побутових чинників та чинників часу; потреба в самостійності, усвідомлена відповідальність за власне життя і здатність приймати самостійні рішення, тобто бути самоспрямованими особистостями [6].

У світлі проблем навчання дорослих людей особливої популярності набула циклічна чотириступінчаста емпірична модель процесу навчання і засвоєння людиною нової інформації, запропонована Д. А. Колбом. Дослідник виявив, що люди навчаються одним із чотирьох способів, віддаючи одному з них перевагу перед іншими: через досвід; через спостереження та рефлексію; за допомогою абстрактної концептуалізації; шляхом активного експериментування. Якщо стисло, то “цикл Д. Колба” полягає в такому: для того, щоб дорослій людині навчитися якимось складним навичкам максимально ефективно, вона повинна пройти чотири стадії: 1) мати особистий досвід у тому, чого хоче навчитися, і знати, до яких результатів вона зазвичай приходять, використовуючи свій наявний на цьому етапі досвід; 2) опанувати засоби спостереження та рефлексії, обміркувати і проаналізувати те, що вже є у неї в досвіді; 3) формувати абстрактні концепції та моделі, узагальнити інформацію, отриману дослідним шляхом, до якоїсь моделі, яка б описувала цей досвід; 4) проекспериментувати та перевірити придатність створеної концепції для того, щоб працювати за нею далі. Відповідно, після цього етапу людина отримує новий “безпосередній досвід” і коло замикається (рисунок 2).



Рисунок 2 – Цикл навчання Д. Колба

Відправним моментом природного навчання є набуття конкретного досвіду, який дає матеріал для рефлексивного спостереження. Узагальнивши нові дані та інтегрувавши їх у систему наявних знань, людина приходить до абстрактного уявлення і поняття (відсторонених від безпосереднього досвіду). Ці нові знання являють собою гіпотези, що перевіряються під час активного експериментування в різноманітних ситуаціях – уявних, модельованих та реальних. Процес навчання може початися з будь-якої стадії. Він відбувається циклічно – до тих пір, поки не сформується необхідна навичка; як тільки одна навичка освоєна, мозок готовий до освоєння наступної.

Багато практиків і теоретиків використовують цикл, розроблений Д. Колбом, як основу при розробці моделей навчання. Закладені в моделі навчання Д. Колба ідеї про зв'язок осмислення досвіду, аналізу насущних проблем, засвоєння теорії та її перевірки практикою отримали широке практичне застосування. Виявилось, що кожна людина надає явну перевагу поведінці, відповідній до однієї із стадій циклу: практичним діям або теоретизуванню (причому це стосується як тих, хто навчається, так і самих викладачів чи тренерів). Ці домінуючі тенденції визначають стиль навчання людини, особливості процесу навчання дорослих, реакції на певні методи навчання та на зусилля викладача. Тому викладач повинен прагнути будувати заняття таким чином, щоб зацікавити учасників у проходженні всіх чотирьох стадій, які складають у сукупності цикл навчання від практики до практики.

Отже, власна активність того, хто навчається, його взаємодія з іншими суб'єктами є основою ефективного навчання. Ураховуючи погляди на дорослу людину як відповідального учасника процесу навчання, ініціатора власного навчання можна сформулювати основні рекомендації, дотримання яких забезпечує успіх дорослих як суб'єктів навчання (див. таблицю).

Водночас, багато дорослих людей дійсно відчувають труднощі з навчанням. У більшості випадків це пов'язано з неготовністю до змін і з психологічними причинами: занепокоєнням про свій авторитет; побоюванням виглядати некомпетентними; невідповідністю власного образу “солідної

людини” традиційно витлумаченої ролі учня; небажанням “повернутися в дитинство”.

**Таблиця – Рекомендації щодо організації навчання дорослих**

<b>Особливості дорослих учнів</b>	<b>Рекомендації щодо організації навчання дорослих</b>
<i>Прагнення до самостійності та самореалізації</i>	Надавати можливість виявляти ініціативу
	Створювати можливості для особистісного включення в навчання
<i>Концентрація на професійних цілях, проблемах і завданнях</i>	Прояснювати наміри та цілі дорослого
	Вивчати теми в логіці вирішення проблем
	Йти в навчання від професійних проблем і досвіду дорослого
	Пропонувати актуальні й обґрунтовані теми навчання
<i>Інтерес до практичного застосування нових знань</i>	Прагнути активізувати навчання, зробити його дослідницьким
	Пов’язувати результати навчання з професійною діяльністю, переносити набуті знання та навички в робочі умови
	Використовувати метод проб і помилок, аналогії
<i>Наявність професійного й особистого досвіду</i>	Йти “від часткового до загального” чи “від загального до конкретного”, залежно від цілей та завдань групи
	Заохочувати питання про загальні принципи, встановлювати спільне в конкретних положеннях
	Пов’язувати новий матеріал з наявними знаннями і досвідом
<i>Наявність конкуруючих інтересів</i>	Ураховувати наявність обмежень у навчанні (соціальних, часових, фінансових)
	Створювати мотивацію для подальшого навчання
<i>Наявність стереотипів і переваг щодо методів навчання</i>	Широко використовувати активні методи: ділові ігри, моделювання, аналіз практичних ситуацій
	Заохочувати та підкріплювати досягнення студентів на основі зворотного зв’язку
	До початку навчання проводити оцінку потреби в навчанні
	При закріпленні матеріалу покладатися на розуміння, а не на пам’ять
	Ураховувати відмінність у стилях навчання
<i>Потреба у короткостроковому навчанні</i>	Орієнтуватися на короткі періоди навчальної активності
	Створювати компактні й ефективні цикли навчання
<i>Опір процесу навчання</i>	Високі вимоги до особистості викладача
	Залучення в навчання, створення відповідної мотивації
<i>Уміння працювати з інформацією; високий самоконтроль</i>	Ураховувати очікування та потреби, можливості й обмеження
	Розвивати у слухачів навичок навчання і самонавчання
	Ураховувати професійні та особистісні особливості
<i>Висока критичність, закритість (захист “Я”), страх невдачі; складності у встановленні та підтримці міжособистісних стосунків</i>	Створювати комфортну, безпечну атмосферу
	Дотримуватися правил подачі зворотного зв’язку
	Розвивати комунікативні навички

Навчання дорослих ускладнюється ще й впливом старої педагогічної парадигми з усіма притаманними їй вадами, такими як догматичний тип

навчання, лекційна форма проведення занять, відрив навчання від життя, переважання технократичного мислення, орієнтація на засвоєння готових знань.

Формування нових підходів до системи освіти дорослих призвело до появи ідеї відкритої освіти, до основних якостей якої, зазвичай, відносять: відкритий вступ до вищого навчального закладу; відкрите планування навчання (створення індивідуальної освітньої траєкторії); свобода вибору викладача; свобода у виборі часу, ритму і темпу навчання; свобода у виборі місця навчання. Останнім часом усе більшою популярністю користуються активні методи неформального навчання дорослих: презентації, семінари, вебінари, ділові та рольові ігри, тренінги, дискусії в малих групах, моделювання і виконання проектів, навчання дією тощо. Відмінність неформального навчання від традиційного академічного навчання полягає у підходах до організації взаємодії з дорослими, у методах комунікації, у розподілі відповідальності за результати, у самій мотивації до навчання. Нові підходи визначаються до організації процесу навчання дорослих людей, розробки альтернативних (віртуальних) навчально-розвивальних середовищ додаткової освіти дорослих, покликаних розкривати їх внутрішні ресурси розвитку, стимулювати самоперетворюючу діяльність [9]. Оптимальними моделями організації додаткової освіти дорослих вважаються ті, у яких слухачі стають замовниками освітніх послуг та співавторами процесу власного навчання, а умови співпраці визначаються на паритетних засадах обома сторонами.

**Висновки.** Дослідження психології дорослого у предметній сфері сучасної психологічної науки надають підстави стверджувати, що дорослість є одним із найтриваліших, однак, найменш вивчених періодів онтогенезу, що настає після юності і характеризується високим ступенем зрілості та самостійності особистості в умовах її повноцінної реалізації в суспільстві. Важливою умовою не лише професійного, а й інтелектуального розвитку дорослої людини є якісна безперервна освіта дорослих – підготовка, перепідготовка та постійне підвищення кваліфікації. Тісний зв'язок освіти з практичними життєвими потребами спонукає дорослу людину займати активну

позицію суб'єкта навчання, де “суб'єкт” тлумачиться як носій предметно-практичної діяльності і пізнання, активний діяч, джерело свідомої, цілеспрямованої активності. Дорослий учень – самоспрямована особистість, яка має великий та різноманітний (побутовий, соціальний, професійний) життєвий досвід, внутрішні стимули до навчання, а також серйозні проблеми і цілі, для невідкладного вирішення та досягнення яких вона навчається. У силу цих чинників дорослий відіграє активну, провідну роль у процесі свого навчання, тобто є одним із рівноправних суб'єктів цього процесу. Психологічні особливості дорослої людини як суб'єкта навчання повинні стати основою у визначенні методів, форм і технологій навчання дорослої людини.

**Перспективи подальших розвідок у даному напрямку** автор вбачає у більш детальному вивченні психологічних особливостей дорослих людей як суб'єктів дистанційного навчання.

### **Список використаної літератури**

1. Архипова, С. П. Основи андрагогіки : навчальний посібник / С. П. Архипова. – Черкаси-Ужгород : Мистецька лінія, 2002. – 184 с.
2. Архипова, С. П. Освіта дорослих як фактор соціальної адаптації і соціального захисту [Електронний ресурс] / С. П. Архипова. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ped/2009/www16/Arhipova.pdf>.
3. Варбан, Є. Психологічна компетентність як запорука життєвого досвіду / Є. Варбан // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : науково-методичний збірник / ред. кол. : Н. Софій, І. Єрмаков та ін. – К. : Контекст, 2000. – 336 с.
4. Вербицкая, Н. О. Теория и технология образования взрослых на основе витагенного (жизненного) опыта : автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики и образования”, 13.00.08 “Теория и методика профессионального образования” / Н. О. Вербицкая. – Екатеринбург, 2002. – 34 с.
5. Громкова, М. Т. Андрагогика: теория и практика образования взрослых : учеб. пособ. / М. Т. Громкова. – М. : Юнити-Дана, 2005. – 495 с.

6. Змеев, С. И. Андрагогика : основы теории, истории и технологии обучения взрослых / С. И. Змеев. – М. : ПЕР СЭ, 2007. – 272 с.

7. Огієнко, О. І. Тенденції розвитку освіти дорослих у скандинавських країнах / О. І. Огієнко. – Суми : ПВП “Еллада-S”, 2008. – 444 с.

8. Основы андрагогики : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. завед. / [И. А. Колесникова, А. Е. Марон, Е. П. Тонконогая и др.]; под ред. И. А. Колесниковой. – М. : Академия, 2003. – 240 с.

9. Панченко, С. М. Стимулювання процесу особистісного зростання дорослих засобами освіти / С. М. Панченко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія : Педагогіка і психологія : зб. статей. – Ялта : РВВ КГУ, 2010. – Вип. 26. – Ч. 3. – С. 172–180.

10. Савчин, М. В. Вікова психологія : навчальний посібник / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К. : Академвидав, 2005. – 360 с.

11. Слободчиков, В. И. Психология развития человека: развитие субъективной реальности в онтогенезе / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М. : Школьная пресса, 2000. – 416 с.

12. Чиркина, С. Е. Мотивы учебной деятельности как фактор эффективности обучения взрослых в период профессиональной переподготовки : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. псих. наук : спец. 19.00.07 “Возрастная и педагогическая психология” / С. Е. Чиркина. – Казань, 2005. – 18 с.

13. Knowles, M. S. The Adult Learner: A Neglected Species / Malcolm Shepherd Knowles. – 4th ed. – Houston, London, Paris, Zurich, Tokyo : Gulf Publishing Company, 1990. – 293 p.

14. Rogers, A. Teaching Adults / A. Rogers. – 3rd ed. – Buckingham and Philadelphia : Open University Press, 1998, 2002.

*Рецензент: доктор психологічних наук, доцент Кузікова С. Б.*

Стаття надійшла до редакції 25.06.2013.

***Панченко С. Н. Психологические особенности взрослого человека как субъекта обучения***

*В статье представлено исследование психологических особенностей взрослого человека как субъекта обучения, раскрыто понятие “взрослый*

человек”, определены подходы к выявлению характеристик взрослого ученика, обоснованы требования к эффективности процесса обучения взрослых.

**Ключевые слова:** взрослый человек, образование взрослых, субъект обучения, особенности взрослого ученика.

***Panchenko S. M. Psychological peculiarities of adult as the subject of adult education***

*The article deals with the study of the psychological peculiarities of adult as the subject of education. The concept “adult” is highlighted, the approaches to identifying the characteristics of adult student are defined and the demands to the efficiency of the process of adult education are grounded.*

**Key words:** *adult, adult education, the subject of education, peculiarities of adult student.*